

ALEVÎLİK, BEKTAŞÎLİK, AHÎLİK
(Araştırmalar- İncelemeler)

BAYRAM DURBİLMEZ

PROF. DR. BAYRAM DURBİLMEZ

Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Taşpınar köyünde doğdu (1968). İlk ve ortaokulu Sorgun'da, liseyi Yozgat'ta, yükseköğrenimini ERÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. 'Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni' olarak Digor Lisesi'ne (Digor İlçesi/Kars) tayin edildi (1991). Bu arada açılan sınavı kazanarak ERÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Araştırma Görevlisi oldu (1991).

1991'de ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı yüksek lisans eğitimini 'Karşı Aşık Murat Çobanoğlu / Hayatı-Sanatı ve Eserleri' adlı teziyle, 1994'te Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı doktora eğitimini ise 'Muhyiddin Abdal Dîvânı/ İnceleme-Tenkitli Metin' adlı doktora teziyle tamamladı (1998). 1999'da Öğretim Görevlisi, 2009'da Yardımcı Doçent, 2010'da Doçent, 2018'de Profesör oldu. Hâlen NEVÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı ve öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın desteğiyle Bakü'de bulunan Azerbaycan Nazırlar Kabineti Halk Tasarrufatını İdare Etme Enstitüsü'nde (1993-1994) ve Ahmet Yesevî Vakfı'nın desteğiyle Kazakistan'ın Türkistan, Kentav ve Çimkent şehirlerinde bulunan Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde (1999-2000) konuk öğretim üyesi olarak çalıştı.

Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Tataristan, Saha Eli (Yakutistan), Altay Cumhuriyeti, Batı Trakya, Kırım, Romanya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Almanya, Polonya, Rusya, Gürcistan, Suriye, İran gibi pek çok ülkede araştırmalar, incelemeler yaptı. Yurt içinde ve yurt dışında 100'den fazla 'bilimsel' makalesi yayımlandı. Yurt içinde ve değişik ülkelerde yapılan millî ve milletlerarası kongrelerde 100'e yakın bildiri sundu. Alevîlik, Bektaşîlik, Ahîlik konulu çalışmalarından başka Aşık Edebiyatı, Tekke/Derviş Tarzı Türk Edebiyatı, Gelenekli Türk Anlatıları, Türk Dünyası Halk Bilimi ve Türk Dili konularında yayımlanan 46 kitap, ortak kitap, kitap bölümü ve editörlük yaptığı kitapları bulunmaktadır.*

Hayatı ve çalışmaları hakkında yurt içinde ve yurt dışında makaleler yazılmış, bildiriler sunulmuştur. Ayrıca çok sayıda bilim insanı tarafından yazılan makalelerin yer aldığı şu kitaplar da ona armağan edilmiştir:

- Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan -55. Yaş Anısına-, I-II. Cilt, Kriter Yayınları, 2023.

- 40.Sanat Yılında Ozanların Gönül Dilinden Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Şiirler (İnceleme- Metinler), Paradigma Akademi Yayınları, 2024.

Akademik çalışmalarından başka kültür ve sanat ağırlıklı çeşitli kitapları ve makaleleri de mevcuttur. Azerbaycan Aşıklar Birliği'nin Türkiye'den ilk / tek üyesi ve Türkiye temsilcisidir.

Araştırma-inceleme çalışmalarından dolayı aldığı ödüllerden bazıları: Türk Dünyası Kültürüne Hizmet Ödülü (1994), Kayseri Kültürüne Hizmet Ödülü (2002), Folklor Araştırmaları Kurumu-Türk Halk Kültürüne Hizmet Ödülü (2003), Aşıklık Geleneğine Hizmet Ödülü (2004), Türklük Bilimine Hizmet Ödülü (2006), Motif Vakfı- Halkbilimi Teşvik Ödülü (2005), Yazarlar Birliği Kayseri Şubesi- İnceleme Ödülü (2007), TÜBİTAK- Yayın Teşvik Ödülü (2009, 2010, 2013, 2016, 2023), YOFSAD- Yozgat Folkloruna Hizmet Ödülü (2015,) UAEEB- Dede Korkut Başarı Ödülü (2018), Karacaoğlu Hizmet Ödülü (2019), Kayseri Gazeteciler Cemiyeti- Kayseri Kültür ve Turizm Derneği Kayseri Kültürüne Hizmet Ödülü (2019), UAEEB- Bilge Tonyukuk Türk Eğitimine Hizmet Ödülü (2020), Dünya Aşıklar Derneği- Türk Dünyası Aşık Edebiyatına Hizmet Ödülü (2022), NEVÜ Akademik Performans (Uluslararası En Çok Atıf Alan Sosyal Bilimci) Ödülü (2023), İWT Türk Dünyasına Hizmet Ödülü (2024).

* Kitap ve makalelerinden bir kısmı için bkz. Genel Kaynaklar.

*Ellerinden doktora cüppesi giyme mutluluğunu yaşadığım,
araştırma ve incelemeleriyle
akademik yolculuğuma ışık tutan değerli hocam
Prof. Dr. Umay TÜRKEŐ GÜNAY'a saygılarımla...*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

11

Birinci Bölüm: ALEVİLİK, BEKTAŞİLİK VE TÜRK EDEBİYATI

I. ALEVÎ, BEKTAŞÎ ZÜMRELER VE ÂŞIK EDEBİYATI	15
1. Dinî-Tasavvufî Zümreler	16
1.1. Melâmî- Hamzavî Zümreler	17
1.2. Alevî- Bektaşî Zümreler	19
1.3. Zühdi Zümreler	25
2. Derviş Edebiyatından Âşık Edebiyatına	25
3. Âşık Edebiyatının Oluşumunda Alevî, Bektaşî Zümreler	30
4. Âşık Edebiyatı Geleneklerinde Alevî-Bektaşî Zümrelerin Etkileri	37
4.1. Saz / Ezgi Eşliğinde Söyleme	37
4.2. Tapşırma / Mahlas Kullanma	40
4.3. Çırak Olma ve Yetişme	42
4.4. Dolu İçme (Rüya Görme)	50
4.5. Atışma	51
5. XVII. Yüzyıldan Günümüze Âşık Edebiyatının Gelişiminde Alevî, Bektaşî Âşıklar	55
5.1. XVII. Yüzyılda Alevî, Bektaşî Âşıklar	55
5.2. XVIII. Yüzyılda Alevî, Bektaşî Âşıklar	59
5.3. XIX. Yüzyılda Alevî, Bektaşî Âşıklar	60
5.4. XX. Yüzyılda Alevî, Bektaşî Âşıklar	61
II. ABDALLAR VE ABDAL MAHLASLI ŞAİRLER	67
1. Kökenleri, Yayılma Alanları ve Genel Özellikleri	67
2. Türk Kültüründe Abdallar	72
2.1. Yer Adlarında Abdallar	72
2.2. Atasözleri ve Deyimlerde Abdallar	72
2.3. Halk Anlatılarında Abdallar	73
2.4. Derviş Şairlerin ve Âşıkların Diliyle Abdallar	74
3. Abdal Mahlaslı Halk Şairleri (Derviş Şairler, Âşıklar)	84
3.1. Mahlas Alma Geleneği ve Abdal Mahlaslı Şairler	84
3.2. Yaşadıkları Yüzyıllara Göre Abdal Mahlaslı Şairler	86
3.2.1. XIV. Yüzyıl	86
3.2.2. XV. Yüzyıl	87

3.2.3. XVI. Yüzyıl	87
3.2.4. XVII. Yüzyıl	89
3.2.5. XVIII. Yüzyıl	91
3.2.6. XIX. Yüzyıl	91
3.2.7. XX. Yüzyıl	92
3.2.8. Hangi Yüzyılda Yaşadığı Bilinmeyenler	92
III. MUHYİDDİN ABDAL'A GÖRE HACI BEKTAŞ VE OTMAN BABA	97
1. Alevî, Bektaşî Zümrelerin Edebiyatı ve Muhyiddin Abdal....	97
2. Muhyiddin Abdal'a Göre Hacı Bektaş ve Otman Baba...	101
2.1. Hacı Bektaş Veli	102
2.2. Otman Baba	106
IV. HATAYÎ'NİN ANADOLU SAHASI HALK ŞAİRLERİNE ETKİLERİ VE SİDKİ BABA DİVANINDAN BİR ÖRNEK	116
1. Şah İsmail Hatayî ve Hatayî Mahlaslı Ozanlar / Âşıklar	116
1.1. Şah İsmail Hatayî	116
1.2. Hatayî Mahlaslı Ozanlar / Âşıklar	120
2. Hatayî'nin Anadolu Halk Şairlerine Etkileri ve Sıdkı Baba Dîvânı'ndan Bir Örnek...	132
2.1. Sorgunlu Sıdkı Baba ve Dîvânı	134
2.2. "Vardım Kırklar Meclisine" Şiiri Üzerine Metinlerarası Bir Yaklaşım	136
3. Ekler: Hatayî Adına Bağlı Mahlaslar ve Şiir Örnekleri....	147
3. 1. Bîçâre Hatayî	147
3. 2. Can Hatayî	148
3. 3. Derdimend Hatayî	149
3. 4. Derviş Hatayî	150
3. 5. Dost Hatayî	150
3. 6. Haste Hatayî	151
3. 7. Hatayî	152
3. 8. Hatayî Baba	153
3. 9. Hatayî Bîçâre	154
3. 10. Hatayî Hayderoğlu	154
3. 11. Hatayî Kemter	155
3. 12. Hatayî Şah	156
3. 13. Kemine Hatayî	156
3. 14. Kul Hatayî	159
3. 15. Miskin Hatayî	160
3. 16. Pir Hatayî	161
3. 17. Pîrim Hatayî	161
3. 18. Sultan Hatayî	162
3. 19. Şah Hatayî	163
3. 20. Şeyh / Şîh Hatayî	163

İkinci Bölüm:

BALKANLARDA ALEVÎLİK VE BEKTAŞÎLİK

I. EDİRNE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE BEKTAŞÎLİK VE MUHYİDDİN ABDAL	165
1. Edirne'de Alevî, Bektaşî Kültür Çevreleri ve Ziyaret Yerleri	166
2. Balkanlarda Alevî, Bektaşî Kültür Çevreleri ve Ziyaret Yerleri	169
3. Edirne'den Balkanlara Uzanan Bir Derviş Şair: Muhyiddin Abdal	176

Üçüncü Bölüm:

ALEVÎ, BEKTAŞÎ ANLATILARINDA MİTOLOJİK MOTİFLER

I. MUNZUR BABA'YA BAĞLANAN EFSANE ÇEŞİTLENMELERİNDEKİ MİTOLOJİK MOTİFLER	189
1. Munzur Baba Efsanelerinin Birkaç Çeşitlenmesi	190
1.1. Çeşitlenme: 1	190
1.2. Çeşitlenme: 2	192
1.3. Çeşitlenme: 3	193
1.4. Çeşitlenme: 4	194
2. Munzur Baba'nın Doğumunu Anlatan Efsane Çeşitlenmelerindeki Mitolojik Motifler	196
2.1. Rüya	197
2.2. Olağanüstü Doğum	198
2.3. Çoban Ata	206
2.4. Mitolojik Sayılar	207
2.4.1. Mitolojik Sayı: Üç (3)	207
2.4.2. Mitolojik Sayı: Yedi (7)	208
2.4.3. Mitolojik Sayı: Kırk (40)	210

Dördüncü Bölüm:

AHÎLİK KÜLTÜRÜ VE AHİLER

I. AHÎLİK YOLU VE BU YOLUN YOLDAŞLARI	215
1. Ahîlik Nedir?	215
2. Ahîlik Kültürünün Kaynakları	217
2.1. Sözlü Kültür Kaynakları	217
2.2. Yazılı Kültür Kaynakları	218
3. Ahîlik Yolunun ve ahîlerin Özellikleri	224

Beşinci Bölüm:

KERBELÂ OLAYININ EDEBİYATA YANSIMALARI

I. YOZGATLI HÜZNÎ DÎVÂNLARINDA KERBELÂ	233
1. Kerbelâ Olayını Hazırlayan Tarihî Süreç	233
2. Kerbelâ Olayı ve Hüznî Dîvânlarına Yansımaları	236

2.1. Kerbelâ Olayı	236
2.2. Yozgatlı Hüznî	238
2.3. Yozgatlı Hüznî Dîvânları	240
3. Yozgatlı Hüznî Divanlarında Kerbelâ	240
3.1. Hüseyin-i Kerbelâ Derdi	241
3.2. Canım Olsun Râhına Kurbân Şehîd-i Kerbelâ	245
3.3. Al Bu Tası Eyle Nûş, Gel Kerbelâ'nın Aşkına!	248
3.4. Koydu Nâ-çâr Yezîdler Ol Şâh-ı Kerbelâ'yı	251
3.5. Nûr-ı 'Âlem, Vah Hüseyin'im; Nûr-ı Çeşm-i Murtazâ!	254
II. SORGUNLU SİDKİ BABA DÎVÂNÎ'NDA KERBELÂ	263
1. Sorgunlu Sıdkı Baba ve Dîvânı	263
2. Kerbelâ Faciasının Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'na Yansımaları	265
2.1. Kerbelâ Faciasını Hazırlayan Olaylar	265
2.2. Tarihî Olayın Edebî Ürünlere Yansımaları	266
2.3. Mekân	267
2.4. Zaman	268
2.5. Şahıslar	268
3. Ekler: Kerbelâ Şiirlerinden Örnekler	274
3.1. Bu Sene Yazımız Karalı Mevlâ	274
3.2. Ali Değil mi?	275
3.3. Şehîd-i Kerbelâ	276

Altıncı Bölüm: ALEVÎ, SÜNNÎ KARDEŞLİĞİ

I. BİRLİK TÜRKÜSÜ DESTANI VE ALEVÎ-SÜNNÎ KARDEŞLİĞİ	279
1. Birlik Türküsü Destanı	284
1.1. Destan Metni	284
1.2. Destan Metninde Görülen Teknik ve Estetik Özellikler	285
1.2.1. Teknik Özellikler	287
1.2.2. Estetik Özellikler	289
2. Birlik Türküsü Destanı Üzerine Bir Çözümleme	291

KAYNAKLAR	305
-----------	-----

ÖN SÖZ

Türkistan erenlerinden Horasan erenlerine, Horasan erenlerinden Anadolu erenlerine, Anadolu erenlerinden Balkanlardaki erenlere uzanan kültür ve inanç aktarımının öncüleri arasında Vefaî, Kalenderî, Haydarî, Babaî, Bektaşî, Alevî dervişleri yer alır. Ehli dil, ehli hal ve ehli yol olan bu öncüler, “Kolonizatör Türk dervişleri” olarak da adlandırılır. Ehli irfan, ehli insan ve ehli lisan özellikleriyle Anadolu’ya ve Balkanlara gönül seferberliği düzenleyen gazi dervişler, hem bu coğrafyaya hâkim olmuşlar, hem de bu coğrafyayı ebedi vatan kılan Türk dilinin, kültür ve sanatının benimsenerek yaygınlaşmasına katkı sağlamışlardır.

Ahmet Yesevî’den Yunus Emre’ye, Yunus Emre’den Muhyiddin Abdal’a uzanan dil, kültür ve sanat yolunda binlerce derviş şair, âşık yetişmiş, yüzyıllar boyunca zengin bir tasavvuf edebiyatı oluşmuştur. Kam-Şaman sanatından Ozan-Baksı sanatına uzanan gelenekli ezgi, şiir ve anlatı birikimi İslâmiyet’in kabul edilmesiyle iki kola ayrılmış, Derviş sanatı ve Ozan sanatı ortaya çıkmıştır. Konargöçer yaşayış tarzından yerleşik hayata geçmeye başladıkça ortaya çıkan sosyokültürel ihtiyaçları karşılayan âşıklar, hemen her konuda olduğu gibi din ve tasavvuf konulu eserler de oluşturmaya başlamıştır. Âşık edebiyatının oluşumu ve gelişiminde Kalenderî, Alevî, Bektaşî zümrelere mensup gelenek temsilcileri önemli katkılar sağlamışlardır. Böylelikle Derviş Tarzı Türk Edebiyatı ve Âşık Tarzı Türk Edebiyatı adlarını verdiğimiz iki alanda da bu zümrelere mensup güçlü sanatçılar yetişmiştir. Özellikle Abdal, Ata, Baba, Dede, Derviş, Kemter, Kul, Pir, Sultan, vd. gibi mahlasları bulunan sanatçıların genellikle Kalenderî, Alevî, Bektaşî zümrelere mensup oldukları anlaşılmaktadır.

“Alevîlik”, “Bektaşîlik”, “Ahîlik” hakkında değişik zamanlarda yayımlanan araştırma, inceleme yazılarımızdan bazılarının

bir araya getirilmesiyle oluşturulan kitapta altı ana bölüm yer almaktadır:

1. Alevîlik, Bektaşîlik ve Türk Edebiyatı, 2. Balkanlarda Alevîlik ve Bektaşîlik, 3. Alevî, Bektaşî Anlatılarında Mitolojik Motifler, 4. Ahîlik Kültürünün Kaynakları, 5. Dervîş Tarzı Türk Edebiyatında Kerbelâ, 6. Alevî, Sünnî Kardeşliği.

“Alevîlik, Bektaşîlik ve Türk Edebiyatı” başlığını taşıyan birinci bölümde Alevî, Bektaşî zümreler ve âşık edebiyatı, Abdallar ve Abdal mahlaslı şairler, Muhyiddin Abdal’a göre Hacı Bektaş ve Otman Baba, Hatayî’nin Anadolu sahası halk şairlerine etkileri (Sıdkı Baba Divanından bir örnek) gibi konularda yapılan tespitler paylaşılmıştır. Bu bölümde Alevî, Bektaşî zümrelerin dervîş sanatı ve edebiyatına zengin katkıları yanında âşık sanatı ve edebiyatının oluşumu ve gelişimine katkılarına da dikkat çekilmiştir. Bunun yanında Alevîlik, Bektaşîlik, Ahîlik öğretilerinin yaygınlaşmasına öncülük eden Abdalların Türk kültürüne katkıları örneklerle anlatılmış ve Abdal mahlaslı şairlerle ilgili elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Yaşadığı dönemin en önemli Kalenderî, Bektaşî, Hurufî şairlerinden biri olan ve Balkanların Yunus Emre’si olarak gördüğümüz Muhyiddin Abdal’ın Hacı Bektaş ve Otman Baba hakkındaki şiirleri çözümlenmiştir. Balkanlarda Kalenderîlikten Bektaşîliğe geçiş dönemine ışık tutan bu değerlendirmeden sonra Anadolu’da Alevîliğin kurumlaşmasına öncülük eden Şah İsmail Hatayî’nin Anadolu dervîş şairleri, âşıkları üzerine etkileri hakkında örneklerle bilgiler verilmiştir. Bu arada Hatayî adına bağlı yirmi kadar mahlasın varlığı belirlenmiş ve bu mahlas zenginliğine -örnek metinlerden hareketle- dikkat çekilerek Şah İsmail Hatayî’nin Anadolu’da benimsenme, sahiplenilme sebepleri yorumlanmıştır.

“Balkanlarda Alevîlik ve Bektaşîlik” başlığını taşıyan ikinci bölümde Edirne, Trakya ve Balkanlarda Alevî, Bektaşî varlığı konusunda değerlendirmeler yapılmış ve Balkanlarda bulunan Kalenderî, Vefâî, Bektaşî, Alevî tekkeleri, türbeleri, vd. gibi ziyaret yerlerinden söz edilmiştir. Kalenderî, Vefâî, Bektaşî, Alevî zümrelerin Türkistan’dan Horasan’a, Horasan’dan Anadolu’ya,

Anadolu'dan Balkanlara taşınan ortak kültür değerlerinin oluşumuna ve yaygınlaşmasına katkılarına da değinilen bu bölümde, Balkan ülkelerinin hemen her yerinde menkabeleri anlatılan, cem törenlerinde nefesleri okunan Muhyiddin Abdal hakkında kısaca bilgiler verilmiştir.

"Alevî, Bektaşî Anlatılarında Mitolojik Motifler" başlığını taşıyan üçüncü bölümde, Türk mitolojisinden menkabelere aktarılan mitolojik motiflerin varlığına dikkat çekilmiş, Munzur Baba'ya bağlanan efsane / menkabe çeşitlenmelerindeki mitolojik motifler değerlendirilmiştir.

"Ahîlik Kültürü ve ahîler" başlığını taşıyan dördüncü bölümde, Ahîlik hakkında kısa bilgi verilmiş, Ahîlik kültürünün sözlü ve yazılı kaynaklarına değinilmiş, "eline, diline, beline sahip olmak" öğretine bağlı olarak Ahîlik yolunun ve ahîlerin özellikleri yorumlanmıştır.

"Derviş Tarzı Türk Edebiyatında Kerbelâ" başlığını taşıyan beşinci bölümde, M. 680 / H. 61 yılının Ekim / Muharrem ayında Kerbelâ'da yaşanan kanlı olay ve İmam Hüseyin'in katliamı ele alınmıştır. Türk edebiyatını oluşturan bütün şubelerinde ve Alevî, Bektaşî zümrelerle birlikte Sünnî zümrelerde de derin üzüntülere yol açan bu vahşeti konu alan şiirler, Yozgatlı Hüznî dîvânlarından ve Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânından seçilmiş, örnek metinler sistematik çözümleme yöntemiyle incelenmiştir.

"Alevî, Sünnî Kardeşliği" başlığını taşıyan altıncı bölümde "Birlik Türküsü Destanı ve Alevî-Sünnî Kardeşliği" konulu araştırma, inceleme yazısına yer verilmiştir. Leya Acan tarafından yazılan bu yazıda "Birlik Türküsü Destanı" teknik ve estetik özellikleri bakımından incelendikten sonra içerik bakımından çözümlenmektedir. Âşık Veysel'in şiir sanatı konusunda uzmanlaşan Leyla Acan, Âşık Veysel'in millî birlik fikri etrafında söylediği şiirlerle Ozantürk'ün Birlik Türküsü destanı arasında bağ kurarak Alevî, Sünnî kardeşliği konusunda değerlendirmeler yapmaktadır.

Çalışmanın sonunda yer alan "Kaynaklar" kısmında, kitapta yer alan araştırma ve inceleme yazıları hazırlanırken başvuru

kaynaklarla, yazarın bu araştırma ve inceleme yazıları doğrultusunda yayımlanan diğer çalışmalarına yer verilmektedir.

Kitabın öncelikle Türk halk bilimi ve Türk halk edebiyatı alanlarına önemli katkı sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca sosyal bilimlerin hemen her dalında Alevîlik, Bektaşîlik, Ahîlik konulu araştırma yapan akademik çevrelerle birlikte bu konulara ilgi duyan herkese hitap edebileceği de düşünülmektedir.

Bayram Durbilmez
Nevşehir, 21 Mart 2025

Birinci Bölüm:
ALEVÎLİK, BEKTAŞÎLİK VE TÜRK EDEBİYATI

**I. ALEVÎ, BEKTAŞÎ ZÜMRELER VE
ÂŞIK EDEBİYATI***

Derviş tarzı Türk edebiyatının devamı olarak ortaya çıkan ve derviş sanatıyla ozan sanatına özgü özellikler taşıyan âşık edebiyatının hangi sosyokültürel ihtiyaçları karşıladığı anlaşırsa, bu edebiyatın gelenekli Türk edebiyatı içindeki yeri ve önemi daha da belirginleşmiş olacaktır. Ayrıca âşık edebiyatının oluşumu ve gelişimine katkısı olduğu düşünülen “Alevî, Bektaşî” zümrelerin bu edebiyata hangi düzeyde katkıları bulunduğu belirlenmesi de âşık edebiyatının hangi sosyokültürel ihtiyaçlar sebebiyle ortaya çıktığının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Âşık edebiyatının genetik yapısını anlamaya yönelik yapılan bu araştırmada, “Alevî, Bektaşî” zümrelerin içinde değerlendirilen çeşitli yolaklar ve türevlerinin dinî-tasavvufi diğer zümreler içindeki yerinin belirlenmesi de önem taşımaktadır. Bu sebeple Osmanlı sahasındaki dinî- tasavvufi zümreler hakkında da kısa bir bilgi verilecek, gelenekli Türk edebiyatı temsilcilerinin derviş edebiyatından âşık edebiyatına geçiş sürecindeki yerini belirginleştirmek için bu temsilcilerin özellikleri değerlendirilecek ve âşık edebiyatının oluşumunda Alevî, Bektaşî zümrelere mensup gelenek temsilcilerinin etkisi hakkında örnekler verilecektir. Ayrıca âşık edebiyatı gelenekleri sıralanarak Alevî, Bektaşî zümrelerin bu geleneklerin oluşumu ve gelişimine etkileri araştırılacak, XVII. yüzyıldan günümüze âşık edebiyatının gelişimine katkı sağlayan Alevî, Bektaşî âşıklardan söz edilecektir.

* Bkz. Durbilmez, Bayram (2017). “Âşık Edebiyatının Oluşumu ve Gelişiminin Alevî- Bektaşî Zümrelerin Yeri ve Önemi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 13, 57- 86.

1. Dinî-Tasavvufi Zümreler

Derviş tarzı Türk edebiyatı*, köklü Türk kültürünün ve son din olan İslâmiyet'in ortak birikimiyle ortaya çıkmış bir Türk-İslâm edebiyatıdır. Bu edebiyatta İslâm'ın emir ve yasakları Kur'an ve hadîs kaynaklarından hareketle ifade edilirken, İslâmiyet öncesi inanç sistemlerinden gelen ve İslâm'ın özüne aykırı olmayan çeşitli unsurlardan da yararlanıldığı görülür.

Türk halk sufiliği, tekke ve zaviyeler kurarak Anadolu'da tarikatlarını yaymaya çalışan erenler yoluyla yaygınlaşır. Bu mutasavvıflar; 1. "Türkistan Erenleri", 2. "Horasan Erenleri", 3. "Rum Erenleri" olmak üzere üçe ayrılır. Merkezî Türkistan'da, Ahmet Yesevî ile birlikte İslâm'ın yayılmasına öncülük eden Türk sufileri / dervişleri ilk erenlerdir. Horasan erenleri, ilk Türk dervişleri ile Rum erenleri arasında köprü görevi görür. Bu erenler, İran sufiliğine dayanan Horasan Melâmetiyesine mensuptur. Horasan Melâmetiyesi hem Türkistan erenlerine kaynaklık eder hem de Rum erenlerini etkiler. Rum erenleri ise hem Türkistan erenlerinden hem de Horasan erenlerinden etkilenecek Anadolu sufiliğinin kurulmasına öncülük eder. Bu öncüler arasında Mevlâna, Hacı Bektaş Velî ve Yunus Emre'yi saymak mümkündür (Ocak 1996: 45-47, Artun 2002: 65).

Anadolu Türk halk sufiliğinin oluşumuna öncülük eden zümreler arasında Kalenderîler, Yesevîler, Haydarîler ve Vefâîler özel bir yer tutar. Dinî- tasavvufi bu zümreler, Moğol istilâsı üzerine XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya geçerek faaliyetlerini burada yürütür. Kalenderîlik, X. yüzyılda, Türkistan ve İran'da ortaya çıkar. Horasan Melâmetiliğinden kaynaklanan bu akım, XII. yüzyılın sonunda, Cemâleddîn-i Sâvî tarafından kurumlaştırılır. "Kalenderîye" / "Cavlakîye" adlarıyla Orta Doğu'da ve Türkistan'da yayılan bu akıma mensup olanlara genellikle "Abdal" adı verilir (Turan 1953: 542, Gölpınarlı 1963: 146, Ocak 1999). Horasan Melâmetiye'sine bağlı olarak, Ceyhun ve Seyhun

* Dinî-tasavvufi zümreler hakkında bilgi verilirken büyük ölçüde şu kaynak-tan yararlanılmıştır: Durbilmez, Bayram (2019). *Derviş Tarzı Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür- Sanat Yayınları, 19-23.

nehirleri arasındaki coğrafyada (Maveraünnehir’de) Ahmed Yesevî tarafından kurulan Yesevîlik, XII. yüzyıldan itibaren Türkmenler arasında yayılmaya başlar. Moğol istilâsı üzerine, XIII. yüzyılın başlarında Anadolu’ya geçen Yesevî dervişler, İslâm öncesi inanç motifleriyle birlikte sözlü gelenekte oluşturdukları dinî- tasavvufî ürünleri Anadolu’da icra etmeye başlar. Manzum ürünler söyleme yanında, İslâm öncesi eski efsanelerden bir kısmını İslâmî evliya menkabelerine dönüştürerek anlatma yoluyla derviş tarzı Türk edebiyatının oluşumu ve gelişimine katkı sağlar (Köprülü 1984). Yesevîliğin Kalenderîlikle karışımı sonucu ortaya çıkan Haydarîlik, Seyyid Kudbeddin Haydar tarafından kurulur. Haydarî dervişler, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar arasında önemli görevler yüklenir (Artun 2002: 67). Seyyid Ebu’l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından Irak’ta kurulan Vefâîlik, Dede Garkın ve onun halifesi Baba İlyas öncülüğünde yayılır. Babaîler isyanı bastırılınca, Vefâî dervişleri, Anadolu’daki Türkmen beyliklerine sığınır. XIV. yüzyıldan itibaren, Osmanlılar arasında Şeyh Edebali, Geyikli Baba, Âşıkpaşazâde gibi mutasavvıflar tarafından temsil edilir. Bugünkü Alevîliğin kökenleri büyük ölçüde Vefâîliğe uzanır. XV. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Vefâîlik, Bektaşîlik kurulunca bu tarikatın içinde erir (Ocak 1996: 47).

Buraya kadar kısaca özetlenen dinî- tasavvufî akımlardan beslenen ve Anadolu’da derviş tarzı Türk edebiyatının oluşumuna, gelişimine katkı sağlayan belli başlı dinî- tasavvufî zümreler arasında “Melâmî- Hamzavî”, “Alevî- Bektaşî” ve “Zühdî” zümreler öne çıkar. Bu zümrelerden kısaca bahsetmekte yarar vardır:

1.1. Melâmî- Hamzavî Zümreler

IX. yüzyılda ortaya çıkar. İlk teşkilatlandığı yer olan Hırsan’dan sonra Bağdat merkez olur. Anadolu, Suriye ve Mısır’a yayılır. Melâmet ve fütüvvet iç içedir. “Halka hizmet Hakk’a hizmettir!” düşüncesi etrafındaki öğretiler bütünü “Melâmet”, bu düşüncünün (ideoloji) esnaflar ve sanat sahipleri arasında yayılarak teşkilatlandırılmış biçimi ise “Fütüvvet”tir (Gölpınarlı 1995: 118). “Melâmetilik” olarak bilinen bu tasavvufî akım

içinde zamanla çeşitli tarikatlar ortaya çıkar. Bu tarikatlar Hz. Ali yoluyla Hz. Muhammed'e bağlanır. Söz gelimi Haydarî, Kalendarî Rum Abdalları Melâmetî öğretilerini benimseyen dervişlerdendir. Sanat ve zanaat ehli ile sınırlı kalmayan fütüvvet, başka meslekleri de içinde almaya başlar. Söz gelimi inzibat görevleri bulunan "Seyfî" kolu, fütüvvet ehlinin alperenler bölümünü oluşturur.

Sanat ve meslek erbabı kimseler "Ahi" (kardeş) kabul edilir. "Ahîlik" teşkilatlanması yaygınlaştıkça toplumdaki dayanışma pekiştirilmiş olur. XV. yüzyılda kurulan Bektaşilik, Melâmîliği temsil eder. Mevlevîlik inanç ve gelenekleri de genellikle Melâmîliğe dayanır (Köksal 1978: 295). Melâmetîlik / Melâmîlik, Hacı Bayram Velî tarafından yeniden canlandırılır. "İkinci devre Melâmîleri" adı verilen Bayramî Melâmîlik, İstanbul'da şehit edilen Hamza Balı'nın etkisiyle "Hamzavîlik" adıyla anılır (Gölpınarlı 1995: 126). Meslek örgütleriyle iç içe olan, Bektaşiliği ve Mevlevîliği de derinden etkileyen bu zümrelere mensup mu tasavvıflar tarafından oluşturulan edebiyata "Melâmî- Hamzavî Edebiyat" adı verilir.

Melâmî- Hamzavî zümreler; bir meslek sahibi olarak alının teriyle kazandığını kendisi, ailesi ve bütün insanlık yararına kullanmayı, şeriat ilkelerine uygun bir hayat yaşamayı ilke edinen zümrelerdir. "*Getirin yeyim, dinleyin deyim!*" demeden üretmek, ürettiğini paylaşmak, paylaştığını gizlemek temel ilkelere dendir. "*Dervişlik takkede, tacda değildir.*" anlayışı öne çıkar. Ehl-i hâl ve ehl-i dil kimselerin bir araya geldiği her yer sohbet ve muhabbet meclisi olarak kabul edilir. Bu sebeple dervişlerin tekke, zaviye, dergâh gibi mekânlarla, zikirle, giyim-kuşamla, kendilerini halktan ayırması hoş karşılanmaz. Zahitlik ve takdir edilme yerine kendilerini herkesten aşağı görme ve gösterme çabası öne çıkar. Bu sebeple toplumun kınayacağı bazı davranışlar sergileme söz konusudur. Zaten "Melâmîler" sözü "kınanlar" anlamına gelir (Gölpınarlı 1995: 117).

Melâmî- Hamzavî zümrelere mensup derviş-şairler genellikle aruzla başarılı şiirler yazabildikleri hâlde, hece ölçüsünü

Beşinci Bölüm:

DERVİŞ TARZI TÜRK EDEBİYATINDA KERBELÂ

I. YOZGATLI HÜZNÎ DÎVÂNLARINDA KERBELÂ*

1. Kerbelâ Olayını Hazırlayan Tarihî Süreç

Halkı derinden etkileyen pek çok tarihî olay, edebiyat ürünlerinde de yer alır. Edebiyat ürünlerinde geniş yankı bulan tarihî olaylardan biri de Kerbelâ olayıdır. M. 680 / H. 61 yılının Ekim / Muharrem ayında Kerbelâ’da yaşanan kanlı olay, Türk edebiyatının bütün şubelerindeki ürünlerde yer alır. Bu edebiyat ürünlerine tarihî gerçeklerin nasıl yansıtıldığıнын anlaşılabilmesi için tarihî bilgilerin yer aldığı kaynaklara da başvurmak gerekir. Bu sebeple, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kerbelâ olayından –kısaca da olsa- burada bahsedilmesinde de yarar vardır.

Ümeyye Oğullarından Yezit ile Haşim Oğullarından İmam Hüseyin taraftarları arasında yaşanan kanlı Kerbelâ olayının başlangıcını İslâmiyet’in yayılmaya başladığı ilk günlere kadar götürmek mümkündür. Çünkü Haşim Oğullarından Hz. Muhammed peygamberliğini duyurup İslâmiyet’i yaymaya başlayınca, Mekke yönetimindeki Ümeyye Oğullarından Ebu Süfyan ve yandaşları Hz. Muhammed’e karşı çıkar. Hz. Muhammed -aile yakınlarıyla birlikte- Mekke’den Medine’ye hicret etmek zorunda kalır. Medine’de güçlenen Müslümanlar ile Ebu Süfyan ordusu birçok defa savaşır. Müslümanlar karşısında daha fazla tutunamayacağını anlayan Ebu Süfyan, sonunda Müslüman olur. Ebu Süfyan oğlu Muaviye, Hz. Muhammed’in sır

* Bkz. Durbilmez, Bayram (2016). “Yozgatlı Hüznî Divânlarında Kerbelâ”, *Uluslararası Kerbelâ ve Hz. Hüseyin Sempozyumu, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı TİKA, Hüseyin Gâzi Vakfı, 14- 15 Mayıs 2015, Ankara, Türkiye*, Hzl. Gülağ Öz, Ankara, 93-114.

Durbilmez, Bayram (2016). “Yozgatlı Hüznî Divânlarında Kerbelâ”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 6 (11), 1-23.

kâtipliğine kadar yükseltilir. Halife Ömer zamanında Şam valiğine getirilen Muaviye, Halife Osman zamanında iyice güçlenir. Halife Osman'dan sonra İmam Ali halife seçilince Muaviye buna karşı çıkarak kendisini halife ilân eder. Muaviye'nin kendisine biat etmesini bekleyen İmam Ali beklediği sonuca ulaşamayınca, Şam'da yaşayan Muaviye'nin üzerine ordu gönderir. Yenileceğini anlayan Muaviye, Amr b. As'ın önerisiyle, Kur'an-ı Kerim'den bazı sayfaları yırtarak askerlerinin mızrağına bağlatır. Bunu gören İmam Ali ordusunu durdurur. Halife seçiminin hakemlerin verecekleri karar doğrultusunda yapılması kararlaştırılır. İmam Ali'yi / Kûfe'yi temsilen Ebu Musa el-Eş'arî, Muaviye'yi / Şam'ı temsilen de Amr b. As hakem seçilir. Amr b. As'ın teklifi sonucu İmam Ali ve Muaviye halifelikten azledilir ve halifenin bir şûra tarafından seçilmesine karar verilir. Amr b. As'ın bu önerisi, öncelikle İmam Ali'nin halifelikten düşürülmesini ve zor durumda kalmasını amaçlayan bir oyundur. Çünkü Amr b. As, alınan bu kararı tek taraflı olarak değiştirir ve Şamlılar Muaviye'ye biat eder. Bunun üzerine Kûfeliler de İmam Ali'yi tekrar halife seçer. İslâm dünyasında karışıklıklar ve kanlı olaylar giderek daha da büyür. İmam Ali, bir Haricî tarafından şehit edilir ve yerine -Kûfelilerin biatı üzerine- İmam Hasan halife seçilir. Bunu öğrenen Muaviye, İmam Hasan'ın taraftarlarını kendi yanına çekebilmek için bir ordu hazırlar. Buna karşı İmam Hasan da bir ordu hazırlayıp harekete geçer. Kûfelilere güvenemeyen İmam Hasan, barışın İslâm dünyası için daha yararlı olacağını düşünür ve Muaviye ile anlaşarak hilâfet hakkından vazgeçer. Bir süre sonra da İmam Hasan vefat eder*. Bu arada, Emevî yönetimin isteği sonucu, Cuma hutbeleri sonunda Halife Osman ile Ümeyye Oğullarının geçmişleri rahmetle anılır. Bir süre sonra da bu uygulamaya İmam Ali ile yakınlarının kötülenmesi eklenir. Kûfe'de İmam Ali taraftarı Hucr b. Adî ve çevresindekiler incitici bu uygulamaya karşı çıkar. Bu kişiler

* İmam Hasan'ın hastalanarak mı öldüğü, yoksa zehirlenerek mi öldürüldüğü konusunda farklı görüşler vardır. Buna rağmen zehirlenerek öldürüldüğü yönündeki kanaat yaygındır.

Emevî yönetimine karşı çıkmış gibi gösterilir ve çeşitli baskılarla karşılaşır. Bir süre sonra, İmam Ali taraftarlarına gözdağı verme düşüncesiyle, Hucr b. Adî ile birlikte yedi kişi idam edilir. Muaviye, kendisinden sonra oğlu Yezit'in halife seçilmesi için -valileri aracılığıyla- çalışır. İmam Hüseyin'e Yezit'in halifeliğini kabul ettirmek için de Medine valisi Mervan'ı görevlendirir. Mervan, İmam Hüseyin'le görüşür ve Yezit'e biat etmesini ister. Bunu kabul etmeyen İmam Hüseyin, kardeşi Hanefi'nin telkiniyle Mekke'ye gider. Muaviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezit'in yönetime geçmesi üzerine toplanan Kûfe halkı, İmam Hüseyin'i Kûfe'ye davet eder. Kendisine ulaşan çok sayıda davet mektubu üzerine konuyu yakınlarıyla istişare eden İmam Hüseyin Kûfelilere güvenemez ve davetin içyüzünü öğrenebilmek için, amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderir. Müslim, 9 Temmuz 680'de (H. 5 Şevval 60) Kûfe'ye ulaşır. Çok sayıda kişinin İmam Hüseyin adına Müslim'e biat sözü verince Müslim de Kûfelilerin kendisini desteklediklerini İmam Hüseyin'e bildirerek Kûfe'ye gelmesinde bir sakınca olmadığını haber verir. Bu gelişmeleri öğrenen Yezit, Basra valisi Ubeydullah'ı Kûfe valisi olarak da görevlendirir ve İmam Hüseyin'in halife seçilmesini engellemek için tedbirler almasını söyler. Kûfe'ye giden Ubeydullah'ın baskıları sonucu Kûfeliler taraf değiştirir ve Müslim b. Akîl'i terk etmeye başlar. Müslim b. Akîl ile onu evinde saklayan Hani b. Urve acımasızca öldürülür. Olup bitenden haberi olmayan İmam Hüseyin, Kûfe'ye doğru yola çıkar. Ümeyye Oğullarından korkan Kûfelilerin taraf değiştirdiklerini ve Müslim'in öldürüldüğünü yolda öğrenir. Gelen haber ve telkinler üzerine, İmam Hüseyin'in aile fertleri geri dönme düşüncesindedir fakat Akîl oğulları Müslim b. Akîl'i katledenlerden hesap soracaklarını söyler. Kûfe'ye kendi elçisi olarak gönderdiği Müslim b. Akîl'in katledilmesine üzülen İmam Hüseyin ve aile fertleri de -bunun üzerine- geri dönmeme kararı alır. Kendisini ısrarla davet eden Kûfelilerin değişken bir yapıda olduklarını bilen İmam Hüseyin, bu kadar kısa sürede yön değiştirebileceklerine yine de inanmak istemez. Konuyu araştırmak üzere, önce Kays b.

Müşhir'i, bir süre sonra da sütkardeşi Abdullah'ı Kûfelilere elçi olarak gönderir. Her iki elçi de hunharca katledilir. Bu acı haberlerden sonra -Kûfe'ye gitmemeleri yönünde artan telkinlere rağmen- İmam Hüseyin kararından vazgeçmez.

2. Kerbelâ Olayı ve Hüznî Dîvânlarına Yansımaları

2.1. Kerbelâ Olayı

Hicretin 61. yılı Muharrem ayında Kerbelâ'ya gelen İmam Hüseyin ve kafilesi Hür b. Yezit tarafından durdurulur. Kafilde otuz iki süvari ve kırk piyadede vardır. Basra'nın ve Kûfe'nin valisi olan Ubeydullah b. Ziyat'a bağlı Ömer b. Sa'd da dört bin savaşçısıyla Kerbelâ'ya gelir. İmam Hüseyin ve kfilesindekileri Kerbelâ çölünde aç, susuz bırakarak güçsüz düşürmek isteyen Yezit taraftarları böylelikle İmam Hüseyin'in teslim olacağını düşünür. Su ihtiyaçlarını Fırat'tan ayrılan küçük bir dereden karşılayan İmam Hüseyin ve kfilesini susuz bırakmak için bu suyu kesen Yezit taraftarları, ırmağa ulaşmalarını önlemek için de Fırat ırmağı kenarına beş yüz süvari yerleştirirler. Muharrem ayının dokuzuncu günü etrafı çevrilen İmam Hüseyin ve kafilesi Aşure günü Yezit taraftarı otuz bin savaşçının saldırısına uğrar. İmam Hüseyin'in öldürüleceğini anlayan Hür b. Yezit, son anda İmam Hüseyin'in yanına geçer ve Kûfelilere seslenerek peygamber torununa sahip çıkmalarını ister. Kendisiyle birlikte gelen yaklaşık otuz kişi dışında Kûfelileri etkileyemeyen Hür b. Yezit, İmam Hüseyin'in yanında savaşarak şehit olur. Aç, susuz bırakılan İmam Hüseyin ve kafilesi saldırganlara karşı fazla direnemez. Susuzluktan ciğeri kavrulan İmam Hüseyin, su getirebilmek için Fırat'a yaklaşınca Husayn b. Numeyr'in attığı okla ağzından yaralanır. Su getirmeden geri döner. Şimr (Şemr?) b. Zilcevşen ve on adamı, ailesinin yanına gelen İmam Hüseyin'in etrafını kuşatır. Zür'a b. Şerik et-Temimî, Sinan b. Enes en-Nehaî, Mâlik b. Nusayr gibi saldırganlar İmam Hüseyin'e darbeler indirmeye başlar.